

דף מקורות לשיעור תנ"ך - מורה הנבוכים - פירוש לספר איוב

א. פתיחה

...כיוון שהזכרתי משלים, נקדים הקדמה זאת: דע שהמפתח להבנת כל מה שאמרו הנביאים עליהם השלום ולידיעת אמיתתו הוא הבנת המשלים ומשמעותיהם ופירוש ביטוייהם...

במדרש נאמר: למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה? לבאר שהיו מימיה עמוקים וצוננים ולא היה אדם יכול לשתות מהן. מה עשה פקח אחד? ספק חבל בחבל ומשיחה למשיחה ודלה ושתה. כך היה שלמה ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על דברי תורה. זה לשונם.

איני חושב שאדם בריא בשכלו ידמה שדברי תורה הנזכרים כאן, אשר לשם הבנתם חיבל תחבולה להבין את משמעות המשלים, הם דיני עשיית סוכה ולולב ודין ארבעה שומרים. אלא הכוונה כאן בלא ספק להבין את הדברים העמוקים והמפורפלים ונאמר שם: רבנן אמרי זה שהוא מאבד סלע או מרגלית בתוך ביתו, עד שהוא מדליק פתילה באיסור מוצא את המרגלית, כך המשל הזה אינו כלום, ועל ידי המשל אתה רואה את דברי תורה. גם זה לשונם. התבונן כיצד הם, ז"ל, אמרו מפורשות שהמשמעות הנסתרות של דברי תורה הם המרגלית, בעוד הפשט של כל משל אינו כלום, וכיצד דימו את העובדה שהמשמעות הנמשלת מסתתרת בתוך פשט המשל למי שנפלה ממנו מרגלית בביתו, והוא בית חשוך מלא גרוטאות, ואותה מרגלית מצויה, אלא שאינו רואה אותה ואינו יודע על אודותיה. היא כאילו יצאה מרשותו, שכן נמנע ממנו להפיק ממנה תועלת עד שידליק את המנורה כפי שנזכר, שהדלקתה כמוה כהבנת משמעות המשל.

אמר החכם תפוחי זהב בַּמְשָׁפִיּוֹת כֶּסֶף דָּבָר דָּבָר עַל אֲפָנָיו (משלי כ"ה, 11). שמע ביאור עניין זה שהזכירו: משכיות הם הפיתוחים העשויים מעשה סבכה, כלומר, שיש בהם מקומות פתוחים דקיקים כעיניים זעירות, כגון מעשי הצורפים הקרויים כך מכיוון שהמבט חודר בעדם. תרגום וישקף (בראשית כ"ו, 8) ואסתכי. הוא אמר אפוא שתפוח זהב ברשת של כסף שנקביה דקיקים מאוד הוא משל לדיבור האמור על שתי פנים.

ראה אפוא מה נפלא דיבור זה המתאר את המשל המשוכלל, שכן אומר הוא שדיבור בעל שתי פנים, דהיינו, שיש לו פשט ויש לו משמעות נסתרת, צריך שפשטו יהא יפה ככסף; ומשמעותו הנסתרת צריכה להיות יפה מפשטו, עד שמשמעותו הנסתרת תהיה ביחס לפשטו כזהב ביחס לכסף.

בפשט צריך שיהיה מה שיצביע למתבונן על המשמעות הנסתרת, כאותו תפוח זהב שהולבש רשת עשויה כסף בעלת נקבים זעירים. כאשר רואים אותה מרחוק או בלי התבוננות מופלגת, חושבים שהיא תפוח כסף. אך כאשר מי שעינו חדה מתבונן בה התבונן היטב, מתברר לו מה שבתוכה. הוא יודע שהתפוח עשוי זהב. כך הם משלי הנביאים עליהם השלום. הפשטים שלהם חוכמה המועילה בדברים רבים, לרבות תיקון מצב החברות האנושיות. כך נראה מן הפשטים של משלי ושל כתובים אחרים מעין זה. המשמעות הנסתרת של משלי הנביאים היא חוכמה המועילה באמונות האמת לאמיתה.

דע שיש שתי דרכים במשלי הנבואה. יש מהם משלים אשר כל מלה במשל קובעת משמעות, ויש מהם אשר המשל בשלמותו מודיע על העניין הנמשל בשלמותו. במשל כזה תבואנה מלים רבות אשר לא כל אחת מהן מוסיפה משמעות, אלא באות הן לייפות את המשל ולסדר את הדברים בו, או לשם הסתרה מופלגת של רעיון הנמשל. והדברים נמשכים על-פי מה שמתחייב מן הפשט של המשל, והבן זאת מאוד.

דוגמה למין הראשון של משלי הנביאים הם דבריו: והנה סלם מצב ארצה [וראשו מגיע השמימה, והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו] (בראשית כ"ח, 12). שכן, דברו סלם מצביע על עניין אחד ודברו מצב ארצה מצביע על עניין שני. דברו וראשו מגיע השמימה מצביע על עניין שלישי, ודברו והנה מלאכי אלהים מצביע על עניין רביעי. דברו עולים מצביע על עניין חמישי, דברו וירדים מצביע על עניין שישי, ודברו והנה ה' נצב עליו מצביע על עניין שביעי. כל ביטוי במשל הזה בא אפוא להוסיף משמעות בכלל הנמשל.

דוגמה למין השני של משלי הנביאים דברו: כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי. וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב, עובר בשוק אצל פנה ודרך ביתה יצעד, בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת

לב. הומיה היא וסוֹרְרַת [בביתה לא ישכנו רגליה] פעם בחוץ פעם ברחובות [ואצל כל פנה תארוב]. והחזיקה בו [ונשקה לו, העזה פניה ותאמר לו]: זבחי שלמים עלי, [היום שילמתי נדרי], על כן יצאתי לקראתך [לשחר פניך ואמצאך]. מרבדים רבדתי [ערשי, חטבת אטון מצרים]. נפתי משכבי [מר אֶהְלִים וקנמון]. לכה נרוה דודים [עד הבקר, נתעלסה באהבים]. כי אין האיש בביתו [הלך בדרך מרחוק]. צרור הכסף [לקח בידו, ליום הפסא יבא ביתו]. [הטתו ברוב לקחה בחלק שפתיה תדיחנו (משלי ז', 6-21)].

היוצא מכל זאת הוא שהמשל הוא אזהרה מללכת אחרי הנאות הגוף ותאוותיו. הוא דימה את החומר, שהוא הסיבה לכל התאוות הגופניות האלה כולן, לאשה זונה והיא גם אשת איש. על המשל הזה בנה את כל ספרו. אנו נסביר בפרקי ספר זה את חוכמתו בדמותו את החומר לאשת איש זונה, ונסביר כיצד חתם את ספרו זה בשבח האשה שעה שאין היא זונה אלא מתרצת בדאגה לטובת ביתה ושלוה בעלה, כי כל העיכובים האלה המעכבים את האדם משלמותו האחרונה וכל מגרעת הדבקה באדם וכל עבירה - דבקות בו מצד החומר שלו דווקא, כפי שנסביר בספר זה. וכל זה מובן מן המשל הזה בשלמותו; רצוני לומר שלא יהא האדם הולך בעקבות בהמיותו בלבד, דהיינו, החומר שלו. כי החומר הקרוב של האדם הוא החומר הקרוב של כל בעלי-החיים.

מאחר שהבהרתי לך זאת וגיליתי לך את סודו של המשל הזה, אל תתלה תקוותיך [למצוא כל ענייני המשל בנמשל] שתאמר: מה מסתתר מאחורי דבריו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי? ואיזו משמעות טמונה בדבריו מרבדים רבדתי ערשי? ואיזו משמעות מוסיפים לכל זה דבריו כי אין האיש בביתו? וכן כל מה שבא באותה פרשה, כי כל זה הוא המשך הדברים לפי הפשט של המשל, שהרי מצבים אלה שהזכירם הוא ממין מצבי הנואפים, וכן דיבורים אלה וכיוצא בהם הם ממין דיבורי הנואפים זה לזה. הבן זאת מאוד מדברי, כי הוא עיקרון גדול וחשוב במה שאני רוצה להבהירו. והיה כי תמצא שבפרק מפרקי הספר הזה פירשתי משל מן המשלים והעמדתי אותך על מה הוא כלל הנמשל, אל תבקש את כל פרטי המשמעויות שבאו במשל ואל תרצה למצוא להן הקבלה בנמשל; שכן זה יביא אותך לאחד משני דברים: או שיסיט אותך מן המטרה שאליה נתכוון המשל, או שיטיל עליך לפרש דברים שאין להם פירוש ולא ניתנו כדי שיפורשו, וימרה כזאת תביא אותך למעין אותה הזיה גדולה שהוזת אותה וכותבות עליה רוב הכיתות שבעולם בימינו. זאת מכיוון שכל אחת מהן מבקשת למצוא משמעויות כלשהן לדיבורים שאומרים לא התכוון בהם לדבר ממה שהן מבקשות, אלא לעולם תהיה מטרותך להבין ברוב המשלים את הכלל שידיעתו היא המכוונת. בכמה דברים יספיק לך שתבין מדברי ספיפור פלוני הוא משל, גם אם לא נסביר שום דבר נוסף, שהרי אם תדע שהוא משל - יתברר לך מייד לאיזה עניין הוא משל, ודברי שהוא משל יהיו כמי שמסלק דבר החוצץ בין העין לדבר הניתן לראייה...

החלק השלישי - פרק כ"ב

פרשת איוב המופלאה והמתמיהה היא בגדר מה שאנו דנים בו. מתכוון אני שהיא משל להבהיר את דעות האנשים על ההשגחה. יודע אתה שחלק מן (החכמים) אמר במפורש: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה. ומי שטען שהוא היה ונברא ושהיא פרשה שאירעה, לא ידע לה לא זמן ולא מקום. אלא אחד החכמים אומר שהוא היה בימי האבות, ואחד מהם אמר שהוא היה בימי משה. אחד מהם אמר שהוא היה בימי דוד, ואחד מהם אמר שהוא היה מן עולי בבל. וזה מחזק את דברי מי שאמר שהוא לא היה ולא נברא. בסיכום, בין היה בין לא היה, במעין בעייתו הנמצאת תמיד נבוכו כל בעלי-העיון מקרב בני-האדם, עד שאמרו על ידיעתו של האל ועל השגחתו מה שכבר ציינתי לך, כלומר שבאיש טוב, שלם, שמעשיו ישרים, ירא-חטא מאוד, פוגעים פגעים גדולים בזה אחר זה ברכושו, בילדיו ובגופו, לא בשל חטא שיחייב זאת.

לפי שתי הדעות, כלומר בין אם היה או לא היה, אותם דברי פתיחה, כלומר דברי השטן ודברי האל אל השטן ומסירתו (את איוב) בידו (של השטן), כל זה משל בלי ספק לדעת כל בעל שכל. אבל הוא משל לא ככל המשלים, אלא משל שתלויים בו נפלאות ודברים שהם כבשונו של עולם, ומתבררים בו ספקות גדולים, ומְחַוְרוֹת בו אמיתות שאין למעלה מהן. ואני אציין לך מה שאפשר לציין ואזכיר לך את דברי החכמים שהסבו את תשומת-לבי אל כל מה שהבינותי מהמשל הגדול הזה.

הדבר הראשון שתתבונן בו הוא אומרו: איש היה בארץ עויץ (איוב א', 1). הביא שם משותף, והוא עויץ, כי הוא שם איש: את עויץ בלרו (בראשית כ"ב, 21) והוא צו לחשוב ולהתבונן: עָצוּ עצה (ישעיה ח', 10). הוא כביכול אומר לך: התבונן במשל זה, חשוב עליו, הבן את משמעותו וְרָאָה מה הדעה הנכונה.

אחרי-כן ציין שבני האלהים באו להתיצב על ה' ובא השטן בקרבם ובחבורתם. כי הוא לא אמר: ויבואו בני האלהים והשטן להתיצב על ה', שאז היתה מציאות הכול ביחס אחד. אלא אמר: ויבאו בני האלהים להתיצב על ה' ויבוא גם השטן בתוכם (איוב א', 6; שם, ב', 1). צורת דיבור זאת נאמרת רק על מי שבא מבלי שהיה מְכַנָּן לעצמו או מבוקש מחמת עצמו, אבל כאשר הופיעו מי שהיתה הכוונה שיופיעו, בא זה בכלל מי שבאו.

אחרי-כן ציין שהשטן מסתובב בארץ ועובר בה, ואין שום יחס בינו ובין המרומים. אין לו מקום-להסתובב שם. זהו שאמר: משיט בארץ ומהתהלך בה (שם, א', 7; ב', 2). הוא מסתובב ומשוטט רק בארץ.

אחרי-כן ציין שהאיש הישר והשלם הזה נמסר ביד השטן הזה, ושכל הפגעים שפגעו בו ברכושו, בילדיו ובגופו, השטן היה סיבתם. לאחר שהניח הנחה זאת התחיל מציע את דברי בעלי-העיון בבעיה זאת. הוא הזכיר דעה מסוימת ויחס אותה לאיוב ודעות אחרות לחבריו. אני עתיד להשמיע לך במפורש, כלומר את הדעות אשר בגללן הם הטיחו זה בזה חשדות בפרשה זאת, שהשטן היה סיבת כולה. אך כולם, איוב וחבריו, סברו שהאל עושה זאת בעצמותו, לא באמצעות השטן.

הדבר המופלא והתמוה ביותר הוא שלא תיאר את איוב כבעל ידיעה ולא אמר: איש חכם או מבין או משכיל, אלא רק תיאר אותו כמעולה במידותיו וישר במעשיו. אילו היה חכם לא היה קשה לו מצבו, כפי שעתיד להתברר. אחרי-כן דירג את פגעיו לפי יחס מצבי בני-אדם. כי יש אנשים שאינם נבהלים בשל אובדן הרכוש, והוא קל בעיניהם. אך מות הילדים יחרידם, והם יגוועו מרוב צער. ויש גם אנשים המבליגים אפילו על אובדן הילדים ואינם נבעתים. אבל כאבים אין בעל-תחושה מסוגל לסבול.

כל בני-אדם, כוונתי להמון, מרוממים את האל בלשונותיהם ומתארים אותו כעושה-צדק ומיטיב רק בשעת אושרם ורווחתם או במצב של מסכנות נסבלת. אבל כאשר באים עליהם הפגעים הנזכרים באיוב, חלקם כופרים ומאמינים - כאשר אובד רכושם - שהסדר בעולם כולו מועט. חלקם ימשיכו להאמין בצדק ובסדר אפילו לנוכח צער אובדן הרכוש. אבל אם יתייסרו באיבוד הילדים לא יבליגו. וחלקם יבליגו ולא תתערער אמונתם לנוכח אובדן הילדים. אבל על ייסורי הגוף איש מהם לא יבליג מבלי להתלונן ולקבול - אם בלשונו, אם בלבו - שנעשה לו עוול.

על בני האלהים נאמר להתיצב על ה' בפעם הראשונה (איוב א', 6) והשנייה (שם, ב', 1). אבל על השטן, אף-על-פי שבא בקרבם ובחבורתם בפעם הראשונה והשנייה, לא אמר עליו בראשונה להתיצב ואילו בשנייה אמר: ויבא גם השטן בתוכם להתיצב על ה'.

הבן אפוא עניין זה והתבונן מה תמוה הוא, וראה כיצד הושגו לי עניינים אלה במעין השראה, שהמשמעות של להתיצב על ה' היא שהם נמצאים משועבדים למצוותו במה שרצה, לפי דברי זכריה על ארבע מרכבות יצאות (זכריה ו', 1). הוא אמר: ויאמר אלי, אלה ארבע רוחות השמים יוצאות מהתייצב על אדון כל הארץ (שם, שם, 5). ברור אפוא שאין יחס בני האלהים ויחס השטן במציאות יחס אחד. אלא בני האלהים יציבים יותר ומתמידים יותר. אבל גם לו יש חלק כלשהו במציאות, פחות מהם. וכן מנפלאות המשל הזה שכאשר הזכיר את שוט השטן בארץ דווקא ושהוא עושה את המעשים האלה, הבהיר שהוא מנוע מלהשתלט על הנפש, ושניתן לו שלטון על דברים ארציים אלה כולם, וחציצה שמו בינו ובין הנפש. זהו שאמר אך את נפשו שָׁמַר (איוב ב', 6). כבר ביארתי לך את שיתוף השם נפש בשפתנו ושהוא חל על הדבר הנשאר מן האדם לאחר המוות, וזהו אשר אין לשטן שליטה עליו. אחרי שצינתי מה שצינתי שמע את האמרה המאלפת אשר אמרו החכמים הקרויים בשם חכמים באמת, ואשר ביארה את כל המוטל בספק וגילתה כל מכוסה והבהירה את רוב סתרי התורה, והיא מה שאמרו בתלמוד: אמר ר' שמעון בן לקיש: הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות. הרי שביאר את כל מה שציננו ביאור שלא יקשה על בעל-הבנה. שהרי התברר לך שְׁמַכְנִים עניין אחד בשלושה שמות אלה, ושכל הפעולות המיוחסות לכל אחד משלושת אלה הן כולן פעולתו של דבר אחד. כך גם אמרו במפורש קדמוני חכמי המשנה. הם אמרו: תנא: יורד ומתעה, עולה ומשטין, נוטל רשות ונוטל נשמה. התברר לך שמה שראה דוד במראה הנבואה בשעת הַדְבָר וחרבו שלופה בידו, נטויה על ירושלים (דברי הימים א', כ"א, 16), שהוא הראהו זאת רק כדי להצביע על משמעותו של עניין זה עצמו, הנאמר גם כן במראה הנבואה באשר לעבירה של בני

יהושע הכהן הגדול: והשטן עמד על ימינו לשטנו (זכריה ג', 1). אחרי-כן הבהיר את ריחוקו ממנו יתעלה באומרו: יגער ה' בך השטן ויגער ה' בך הבחר בירושלים (שם, שם, 2). והוא גם אשר ראה בלעם במראה הנבואה בדרך (במדבר כ"ב, 31) כאשר אמר לו: הנה אנכי יצאתי לשטן (שם, שם, 32).

דע ששטן גזור מן שְׁטָה מְעֵלִיו וְעֵבֶר (משלי ד', 15), כלומר ממשמעות ההסתלקות והעזיבה, כי הוא בלי ספק המסיר מדרכי האמת ומשחית בדרכי התעייה. על עניין זה עצמו גם נאמר: כי יצר לב האדם רע מנעריו (בראשית ח', 21). יודע אתה מה מפורסמת דעה זאת בתורתנו, כלומר, יצר טוב ויצר רע, ודברם בשני יצריך. ואמרו שיצר הרע נוצר באדם עם לידתו: לפתח חטאת רבץ (שם, ד', 7), וככתוב בתורה: מנעריו (שם, ח', 21), ואילו יצר טוב נמצא לו רק לאחר ששכלו מגיע לשלמות. לכן אמרו: יצר הרע נקרא מלך גדול (קהלת ט', 14) ויצר טוב נקרא ילד מסכן וחכם (שם, ד', 13) במשל הנמשל לגוף האדם וכוחותיו השונים בדברו עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' (שם, ט', 14-15). כל אלה דברים מפורשים מפורסמים של (החכמים) ז"ל. ומכיוון שהם הבהירו לנו שיצר הרע הוא השטן והוא מלאך בלי ספק, כוונתי שגם הוא קרוי מלאך כי הוא בחבורת בני האלהים, לכן גם יצר טוב מלאך באמת. מכאן הדבר המפורסם הזה בדברי החכמים ז"ל, שאל כל אדם מתלווים שני מלאכים, אחד מימינו ואחר משמאלו, שהם יצר טוב ויצר רע. בגמרא שבת אמרו (החכמים) ז"ל מפורשות על שני מלאכים אלה: אחד טוב ואחד רע.

ראה אפוא כמה נפלאות גילתה לנו האמרה הזאת, כמה דמיונות לא נכונים היא סילקה. אני סובר שביארתי לך את פרשת איוב עד תכליתה וסופה, אבל רוצה אני לבאר לך את הדעה המיוחסת לאיוב והדעה המיוחסת לכל אחד מרַעְיו לפי ראיות שאלקט מדברי כל אחד מהם. ואל תשים לבך אל דיבורים אחרים שסדר הדברים חייב אותם, כפי שהסברתי לך בתחילת ספר זה.